

ve ismert *Beata Domina* és *Magna Domina mundi* elnevezés, meg ennek fordításai: a *Boldogasszony* és *Nagyasszony*. Számos példát lehetne idézni rá, hogy szabadon fordítva később is betoldják a *királyné*, *R.asszony* címet, miként az Üdvözlégyben is a Sancta Maria fordítása: *Asszonyunk* Szűz Mária. *Szent Anna* tiszteletének kérdésével behatóan foglalkozik KATONA LAJOS 1905-ben A kedd asszonya címen (Ethn. XVI, 1–16). Mint írja, ez a tisztelet a XV. században már nemcsak keleten, hanem nyugaton is mind általánosabb lesz. A bázeli zsinat egyik határozatában ugyanis nagy lépést tett a Boldogságos Szűz szeplőtelen fogantatásának dogmává emelése útján, aminek következtében Szent Anna méltósága is emelkedett. Művészeti ábrázolásokban és fohászokban megjelenik a *Mettertia*-motívum: középen Szent Anna, karján jobbról az isteni Kisdéd és balról a gyermek Mária, vagy az isteni Kisdédet ölében tartó gyermek Mária. Az ábrázolás leírása és a fohász megtalálható magyarul a Kazinczy és a Teleki kódexben, az utóbbiban így: „scent anna azzon: segel mñket harmad magaddal”. Későbbben lejegyzett népi imákban és énekekben is nyoma van a *Mettertia*-kultusznak és annak, hogy a hívő nép sokáig él Szent Anna közvetítő szerepével, mint aki öreganyja az isteni Kisdédnek és anyja az ég és föld asszonyának. Egyik fohász így hangzik: „O Jezus Maria sz. Anna ti három sz. szemlélek, esedeztetek érettünk a sz. háromságnak.”

A török idők után újraéledtek a búcsújárások, most már többnyire Mária-kegyhelyekre. A barokk korban a vallásos áhítat is megváltozott, a szentekben is megláták már a hús-vér embereket. Mária is életközelségbe kerül mint a Megváltó és mint az emberek édesanyja. A kultusznak ez a változása lassan feloldotta azt a bénító me-revséget, amely a mélységes tisztelet miatt századokon keresztül fékezte a *Mária* név keresztnévként való használatát. A szeplőtelen fogantatás hitének dogmává emelése 1854-ben tovább fokozta az Istenanyának tiszteletét, de most már nemcsak a királynéét, hanem az emberek égi édesanyját, akinek nevét, mint egy édesanyját most már bátran használták. A protestáns magyarságnál ilyen kultuszváltozás nem történt, ott a XVI. században Magyarországon még alig használt név, a többi bibliai név módjára mint Jézus Krisztus édesanyjának neve 1–2 századdal korábban jött divatba. A két név, *Anna* és *Mária* országos átlagban ma is a gyakori nevek közé tartozik. Az 1967-es statisztika szerint a *Mária* név a 2., *Anna* a 21. helyen állt (Nyr. XCIII, 41).

HORPÁCSI ILLÉS

Pais Dezső tanulmánya Janus Pannonius nevééről

Sajátos szimbólumot fedezhetünk fel abban, hogy Pais Dezső több mint hat évtizedes tudományos pályájának kezdete és végpontja egyaránt Janus Pannonius nevéhez kapcsolódik. Alapkö és zárókö, mondhatjuk az építőművészetből kölcsön-zött szóképpel. A tudós életműve a gondosan gyűjtött, számbavett és megrostált ada-tok sokaságából épült fel. S ebben minden cikknek, tanulmánynak megvan a maga helye, funkciója; s mindegyik írás magán viseli az alkotó jegyeit: a t é n y e k tiszteletét, az adatok értékelését, a mérlegelés képességét s azt a félreismerhetetlen ala-kításmódot, amelyben a múltat kutató tudós a letűnt idők gyakran gyér emlékeiből

is meg tudta rajzolni a személyek, hely- és víznevek köré a hajdani „lehetséges” élet képét is.

Az alapkő — mondja az ÉrtSz. — „... nagyobb szabású építkezés alapfalában elhelyezett üreges kő, amely rendszerint magába foglalja az építkezés főbb körülményeit tartalmazó iratot.” — Ilyen alapkőnek tekinthető Pais Dezső első Janus-tanulmánya.

1. A „Janus Pannonius Eranemus-a és a latin klasszikusok” az EphK. 1910-es évfolyamában jelent meg (760–776); a szerző neve mellett ott áll zárójelben: *Zalaegerszeg*. Szülővárosa nem csupán jelképesen volt szárnyra bocsátója, de itt öntötte végleges formába első, nyomtatásban megjelent művét az akkor 24 esztendőös Pais Dezső. Eredetileg latin szakdolgozata volt ez a tanulmány. Ő maga így emlékezik vissza megírásának körülményeire: „mint kollégiumi gólya — másolásában közreműködött Huszti József — hatvannégy év távlatából is hálás köszönet...”. Talán éppen ez az „íródeákosság” keltette fel annakidején Huszti érdeklődését is Janus Pannonius iránt, és lett később egyik jeles kutatója, monográfusa.

KARDOS TIBOR így méltatja a verset: „Az Eranemos, 'A szelek versenye' Janusnak egyik legelső alkotása, eredetileg iskolai gyakorlatnak készült, melyet Guarino sugalmazott. A négy világtáj széljárásai vetekednek egymással az elsőbbségért... A szelek királya, Aeolus (Aiolosz) a leghosszabban szónokló Boreasnak (az északi szélnek) adja a pálmát. Szerkezetileg jól felépített, bámulatos erudícióval készült költemény. Egységes hangulatának még az sem árt, hogy tulajdonképpen *cento* lenne, a klasszikus római költészet számtalan helyéről összeforrasztott szerkezet” (J. P. versei. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972., 273).

„Sajátságos egy mű ez az Eranemus!” — kiált fel a fiatal kutató: „Feltűnő még a renaissance költészet különösségei között is: leíró költemény retorikai formában... A megsemmisített szelek — úgy szólván — egy törvényszéki tárgyalás keretében sorolják fel tulajdonságaikat, melyek alapján Aeolus kedvező döntését várják” (i. m. 761). — „Ha az ilyenfajta költemény nem áll is abban a korban egyedül, ez a forma — melynek költőiségehez különben is szó fér — nem lehetett valami nagyon közönséges (=szokásos). S tán nem tévedek — mondja PAIS —, mikor azt hiszem, hogy Janus nem az akkori költészetből vette az indítékot ezen műve szokatlan alakjának a megválasztásához. Más irányban kell tehát eljárása nyitját keresnünk. De a kérdés megfejtéséhez csak az Eranemus klasszikus vonatkozásainak megvilágítása után foghatunk” (i. h.).

E célkitűzés nyomán a dolgozat a továbbiakban a fiatal szerző már kikristályosodott módszerét, kutatói erényeit tükrözi: Pais már ebben a munkájában sem fogad el — kritika nélkül — szép csengésű, kész, felszínes megállapításokat. Ezek az ő számára csak arra szolgálnak, hogy megmérje súlyukat, s megvizsgálja, mennyi közülük van a valósághoz: az adatokhoz és a tényekhez. Nem riasztják meg a kinyilatkoztatásszerű vélemények: „Érdemes-e foglalkozni annak a viszonynak a meghatározásával, melyben egy humanista költő az ókori irodalomhoz áll, a mikor szinte a priori nyilvánvaló a legszorosabb kapcsolat?” (i. m. 760). — Íme, a közhelyszerű megállapítás. S amit a szerző hozzáfűz: „Én azt hiszem, hogy a kutatás ezen iránya nem haszontalan. Meg vagyok győződve, hogy ily fajta problémák megoldásának nemcsak irodalomtörténeti, hanem művelődéstörténeti jelentősége is van” (i. h.). Vizsgálatában

nem szorítkozik a szűkebben értelmezett filológiai motívum- és hatáskeresésre, a párhuzamos „helyek” felderítésére, hanem sorról sorra haladva alaposan elemzi a költemény szövegét, megkeresi az előzményeket, a forrásokat; s a feltáró munkában még mélyebbre hatol: „Első sorban természetesen azokat a helyeket igyekszem megállapítani, melyekre Janus Pannonius költeményében valamelyik részlet eredete nyilvánvalóan visszavihető, de utalni fogok azokra a párhuzamos helyekre is, melyek gyakran tán a tudat háttérében maradvá befolyásolhatták J. P. szólalmainak alakulását s így a latin nyelvben való erudíciójának a mértékére jellemzők lehetnek” (762).

A források és minták rendre kimutathatók: Vergilius, Lucanus, Ovidius hatását fedezi fel a gondos elemző, de más, többet is feltár: „Janusnál egyes szók és szókapcsolatok ugyanazon verstani helyzettel bírnak, mint a klasszikus szövegekben. — A költő emlékezetének háttérében ezek a vergiliusi és ovidiusi versrészletek merültek fel” (766) — azaz: „... a legtöbb esetben idézhetünk olyan közelálló párhuzamos helyeket, melyeknél, ha az átvétel teljes bizonyossággal ki nem mutatható is, valószínűleg a tudatalatti lelki folyamatként végbemenő utánzással van dolgunk” (773).

A szűkebben értelmezett filológiai vizsgálat Paisot több fontos következtetés levonására készíti: a vers Guarino (Guarinus) ferrarai iskolájához kapcsolódik, korai alkotása Janusnak, szélesebb körben nem volt elterjedve; „Csak egyetlen codexben maradt fenn, *Firenzeben*, melyből Sambucus 1567-ben kinyomatta”. Végül arra következtet, hogy az Eranemus 1451-ben íródott.

Ide iktatom V. KOVÁCS SÁNDOR méltatását: „A szelek versengésének tüzetes átvizsgálása az antikvitás fényében: maradandó értéke a Janus-kutatásnak. A dolgozatra jellemző magas akribia nemcsak a fiatal Pais Dezső filológusi kvalitásait bizonyította be, hanem — argumentum ex silentio — azt a veszteséget is, ami irodalomtörténeti, forráskutatói studiumainak félbehagyásával érte a Janus-filológiát” (i. m. 578).

2. Az Eranemos kevésbé ismert voltához szeretnék egy kiegészítő megjegyzést fűzni: 1908 körül Pais úgy tudta, egy firenzei kódexben őrződött meg a vers; Csapodi jegyzéke szerint a bécsi Nationalbibliothek (Wien, ÖNB. Cod. Lat. 9977 jelzetű) egyik kódexében. — Amikor — szerencsés véletlen folytán — hozzájuthattam a Sevillában őrzött, addig ismeretlen J. P.-kódex mikrofilmjéhez, és vizsgálódásaimról beszámolhattam professzoromnak, első kérdése mindjárt ez volt: Vajon az Eranemos szerepel-e a kódex versei között? — Igenlő válasznak nagyon megörült. Akkor már, 1971 őszén — a Janus-évfordulóra készülve, gyengülő erejét nem kímélve — buzgón gyűjtötte az anyagot újabb J. P.-tanulmányához. Klaniczay Tibor kérte fel arra, hogy szóljon hozzá Tóth Istvánnak J. P. nevére, születési helyére vonatkozó nézeteihez (TÓTH ISTVÁN, J. P. származása. ItK. 1965. 603—13). Pais kézhez kapta az ebből készült előadás szövegét is.

Tóth három problémát vetett fel:

1. Janus születési helye — úgy is, mint családneve;
2. családi státusa;
3. nemzetisége.

Bár a három kérdés szorosan összefügg, a legfontosabb a születési hely tisztázása volna, mivel — Tóth utal rá — a XV. században általában a születési hely szolgált családnevül, illetőleg a családnév egyúttal a születési helyet is jelöli: „a külföldi egyetemeken ugyanis általában a születési hely nevét iktatták az anyakönyvekbe” (J. P.-

tanulmányok, Akadémiai Kiadó, 1975. 65). Okfejtésében Tóth Janus Guarino-pa-negyriséből vett idézettel azt akarja igazolni, hogy J. a Duna—Dráva-torkolat közelében született volna; de nem azonos a *Csezmice*, *Csezma*, *Csázma* helységnévről — ő egynek veszi! — elnevezett Csezmiczai Jánossal (ez utóbbi személyben Tóth Vitéz János esztergomi érsek másik unokaöccsét véli felfedezni; Janust magát *Kesinczei*-nek tekint). Az olaszos írású *Cesinge* alakot az eltűnt Valkó megyei *Kesince*, *Keszince* helynevekkel azonosítja.

3. Pais gondosan megvizsgálta Tóth feltevéseit, s maga is — szokásához híven — széles körű adatgyűjtő, feltáró munkába kezdett. Főként a J. P. születési helyével és természetesen ezzel kapcsolatban a nevével összefüggő (vagy összefüggésbe hozható) kérdések foglalkoztatták. Utánanézett a Tóth által érvként felhasznált Janus-idézetnek, amely — Csorba Győző fordítása szerint — a Dráva torkolatát teszi meg a költő születési helyéül. Pais „nagyobb hűséggel” (ahogy ő mondta) átültette magyarra a kérdéses verssorokat, s ebből már kiderült, hogy a pontosan értelmezett szöveg nem a torkolat közvetlen közeléhez illik, sőt még nem is a folyó legalsóbb szakaszára (vö. ItK. 1978. 365). Megvizsgálta Kaprinai Istvánnak a J. P. szülőhelyére vonatkozó jegyzeteit (*Diplomatica temporibus Matthiae de Hunyad Regis Hungariae*. 1767.); oklevéltanulmányokat, régi térképeket tanulmányozott.

Ezt a tanulmányt, ha módja lett volna befejezni, ma kétségtelenül az életmű díszes zárókövének tekinthetnénk; azonban — sajnos — töredék maradt, de így is figyel-met érdemel.

Kázmér Miklós, Pais Dezső hagyatékának rendezésekor a J. P.-re vonatkozó kutatások gyűjtőmunkálataiból három, borítékokba rendezett, vaskos adatsomót talált. Ezek egyike a „Helyreigazítások és kiegészítések a J. P. származására vonatkozó újabb és régibb vélekedésekhez” címet viselte; alcíme: „Helyreigazítások és kiegészítések J. P. „Kesincei János”-ságának bizonyításmódjához” — a Tóth István előadásához készített hozzászólás volt. Ezt az írást én tehettem közzé (ItK. 1978. 364–70).

Újra átolvasva megállapítható, hogy Paisnak ez a vélhetően utolsó írása ugyan-azokat az erényeket tükrözi, amelyeket már első művében megismerhettünk. A felvetett kérdést körültekintő figyelemmel tanulmányozza, számba vesz minden körülményt, és gyűjti, majd felsorakoztatja az érveléshez szükséges a d a t o k a t. A d a t o k a t mondok, mert Pais most is fáradhatatlanul utánanéz minden hivatkozás-nak, semmit sem fogad el másodkézből. Csoportosítja, fejtegeti, értelmezi a kapott adatokat, azért, hogy a félreértéseket, félremagyarázásokat tisztázza.

Végül is hihetőnek tartja Tóth feltevései közül a Vitéz János két unokaöccsére vonatkozót, helynévmagyarázatát kiigazítja (*Drázad=Drávaszad*: CSÁNKI, Tört-Földr.; GYÖRFFY, I, 237). — Irónikus hangon cáfolja Tóth nézetét a *Csezmice* és *Csázma* nevek vélt azonosságáról, és további adalékokat, megjegyezni valókat ígér. Sajnos, a további, tekintélyes mennyiségű adatot már nem bírta „közleménnyé alakítani”, pedig az egyik cédula élén ez az ígéretes cím olvasható: „Janus természeti és emberi környezete a gyermekkorban”. A bevezető mondatok: „Minthogy a Szrednáról való Vitéz család vagy annak egy része valamilyen módon kapcsolatba került a hajdani Szrednától vagy Szredna mellékétől északra eső Csezmicével, esetleg nem felesleges az utóbbiról némi tájékoztatást nyújtani azon kívül is, hogy fentebb már ki-

mutattam Tóthnak a *Csezmice-Csázma* azonosságába belelyukadt (?) különös tévedésére és ebből kitermelt következtetéseire. Azonban nem tudom másképpen megejtetni, csak úgy, hogy esetleg terjengősnek tetsző mértékben kitérek a *Csezmice* környékebeli helyek Árpád-kori és XIV–XV. századi körülményeinek ismertetésére”.

Oklevéladatok felsorolása következik (ÁÚO. VII, 153) a *Csezmice* helynévvel összefüggésben, a *Csázma* folyóról és a hozzá kapcsolódó helyről vagy várról, a közben felbukkanó *Wsicuz–vízköz* szlavóniai előfordulásáról az Árpád-korban. Hangsúlyozza, hogy *Csezmice*-nek Janus életéből való kizárását nem tartja indokoltnak. Nyomról nyomra haladva feltérképezi Szlavónia környékének ide vonható helység- és vízneveit (*Musina, Bedenik* v. *Bedenicka* < *Benedek*). A források száma is nő: Dickermann, Melich, Lipszky, Pesty, Karácsonyi. Szó esik a vizekben gazdag táj hajdani vízimalmairól; a határjárások a népcsoportoknak a „föld adás-vételében megnyilvánuló mozgásáról, s az itteni népelemek kedvező felemelkedési lehetőségeiről” tudósítanak (i. h.). Adatokat sorakoztat fel a *Buchka, Buthka* család- illetve nemzetségnévhez, ismerteti a csázmai káptalan néhány bizonyáglevelét, vitatott okleveleket idéz, majd a *Barakony* név adatait és etimológiáját közli.

Már régen nem Janusról van szó! Az említett adatok nem csupán a *Csezmice* helység és a *Csázma* víz és hely vagy vár meglétét bizonyítják, de kirajzolódik előttünk a középkori Szerémség, Valkó és Körös megyék képe lakóival, városaival, templomaival együtt.

A kurta felsorolás is sugalmazza a gondolatot: milyen gazdag kép bontakozhatott volna ki a középkori Pannóniáról, ha van ereje és ideje Pais Dezsőnek ahhoz, hogy befejezze ezt a művét.

A Janus-kutatáshoz kapcsolódó hagyaték harmadik csomagja a *Desen, Desnice, Descha, Gersen* és *Garig* nevekhez van csoportosítva a borítékok felirata szerint. Mivel csak részben rendezett és megszerkesztett jegyzetekről van szó, jogtalan és illetéktelen beavatkozásnak tartanám így, ebben a formában történő közzétételüket. Mégis, gondolkodni kellene azon, mi legyen a sorsa ennek a rendkívül értékes, de – ezt sem szabad elhallgatni – meglehetősen nehezen olvasható jegyzetanyagnak.

* * *

Ez tehát a zárókő. Nincs díszesre csiszolva, befejezetlen, de illeszkedik a több mint hat évtizedig szakadatlanul épült életmű egészéhez, melynek kezdő és végpontján Janus Pannonius neve áll.

Most, Pais Dezső emléke előtt tisztelegve rá is vonatkoztathatjuk, amit Pannónia egykori szülőtte magáról vallott:

„Sokra becsülnek már, a hazám is büszke lehet rám,

Szellemem egyre dicsőbb, s általa híres e föld!”

(Berczeli A. Károly fordítása.)

HORVÁTH MÁRIA